

Marcolfus og Uglspil

– to groteske folkebøger

Af Michael Gradenwitz

I ethvert samfund eksisterer der hos forskellige klasser og lag forskellige ideologier og verdensbilleder. Disse kan stå i et mere eller mindre udtalt modsætningsforhold til hinanden, ligesom en klasse med større eller mindre held kan forsøge at påtvinge en anden klasse sit verdensbillede, sin opfattelse af virkeligheden. I denne artikel vil eksistensen af et folkeligt verdensbillede, der står i klart modsætningsforhold til det feudale magthierarkis ideologi blive påvist gennem en analyse af to groteske folkebøger fra 1500-tallet, nemlig *Marcolfus* og *Uglspil*. Dette folkelige verdensbillede sætter sig dog mest negativt igennem, dvs. ved en kritik og latterliggørelse af autoriteternes ideologi. Dette betyder også, at det folkelige verdensbilledes utopiske dimension hovedsagelig kun er til stede som en bevidsthed om foranderlighedens mulighed.

Folkebøgernes oprindelse og udbredelse

Begrebet folkebøger dækker ikke en egentlig genrebetegnelse. Snarere er det en række ydre træk, der definerer begrebet folkebog. Det drejer sig om noveller og romaner på vers eller prosa af europæisk og oftest anonym oprindelse, der blev oversat til dansk fra begyndelsen af 1500-tallet og udgjorde grundstammen i underklassens læsning helt frem til hen i 1800-tallet. Folkebøgerne omfatter et antal temmelige forskellige genrer der strækker sig fra den groteske humoristiske *Marcolfus*, over Boccacciobearbejdelser som *Sigismunda* og *Griseldis* og ridderromaner som *Olger Danske* og *Karl Magnus* til den i allerhøjeste grad apokryfe *Jesu Barndoms Bog*, der udfylder nogle af de huller, evangelisterne har efterladt sig.

Folkebøgernes tilblivelse er ofte kringlet og nogle, f. eks. *Marcolfus*, er sammenstykket af flere af hinanden uafhængige dele. Der har gennem århundrederne fundet utallige forkortelser, oversættelsesfejl, mis-

forståelser, forbedringer og moderniseringer sted, og der er af religiøse og politiske grunde blevet luget ud i bøgerne.

I byerne blev folkebøgerne solgt fra boder i kirkernes våbenhus og sidekapel, samt direkte fra trykkerierne. Senere også fra de egentlige boghandlere og af visekællinger. De blev solgt så billigt, at så godt som alle i hvert fald i de større byer havde mulighed for at købe dem.

I provinsen og på landet var distributionen væsentligt mere tilfældig og uorganiseret. Her solgtes folkebøgerne af bogførere, som havde dem i kommission eller af kolportører, der opkøbte og videresolgte dem. Derudover havde jyske stude drivere en væsentlig biindtægt ved videresalg af folkebøger.

I midten af 1700-tallet kunne omkring 10–15% af befolkningen læse og der forefandtes bøger i 10–20% af almuehusstandene, overvejende religiøs litteratur som Bibelen, katekismus, Kingos salmer etc. Ved første øjekast tyder det på, at almuelitteraturen selv blandt almuen har været et marginalt fænomen. Imidlertid må det antages, at de enkelte eksemplarer har cirkuleret, ligesom almuen har tradition for mundtlig fremførelse, så bøgerne er blevet læst højt og stoffet har derfor været kendt af væsentligt flere end dem, der selv kunne læse. Det er altså svært at sige noget sikkert om udbredelsen og kendskabet til folkebøgerne.

Marcolfus

Marcolfus tilhører den grotesk humoristiske del af folkebøgerne ligesom bl.a. *Uglspil*, *Robertus von Agerkaal*, *Svend Tomling* og *Finke-ridderen*, samt det, der kaldes de egentlige »folkeromaner«, der udspringer direkte af folkets miljø, i modsætning til de folkebøger, der i første række er populariseringer af overklasse- eller ridderromaner.

Folkebogen *Marcolfus* er oversat fra tysk og udkom første gang på dansk omkring 1540; indtil den sidste udgave fra 1859 udkom der i alt 19 kendte udgaver. Den første bevarede udgave er fra 1699. Bogen opsamler et væld af folkelige historier og motiver, ofte med meget gamle rødder, der er forfattet på forskellige tidspunkter og følgelig ingen enkelt forfatter har. Den danske udgave er forkortet noget i forhold til den tyske og er, hvad der er mere bemærkelsesværdigt, gjort mere grovkornet og mere grotesk. Der anvendes flere kraftudtryk og overdrivelser.

Marcolfus falder i to temmelig afgrænsede dele. Den første er en dialog mellem Marcolfus og Kong Salomon og den anden en række skæmtehistorier om kontroverser mellem dem.

Dialogen har karakter af en verbal tvekamp eller snarere et regulært slagsmål, hvor Salomon fremsiger sine visdomsord, hvorpå Marcolfus leverer en spottende kommentar. Hvor Salomons visdomsord, der stammer fra Bibelen (Ordsprogenes bog) eller er beslægtet dermed, er abstrakte, ideale og høviske, så er Marcolfus' svar konkrete og beskæftiger sig med jordnære ting som mad og fordøjelse, med kroppen og med naturens gang. Det er det nedre over for det ophøjede, denne verdens materielle virkelighed over for de abstrakte idealer.

Handlingen foregår ved kong Salomons slot i Jerusalem, hvor denne en dag får øje på Marcolfus og hans kone Polinara. Marcolfus' ydre skildres som en absolut modsætning til alt, hvad der er smukt og ophøjet. Hans hoved er som et æsels, hans skæg som en gedebuks, håret som pindsvinebørster, læberne som en hestemule, hans øre lådne etc. Derudover er han tyk og ildelugtende.

Ud over det humoristiske i de groteske overdrivelser, så er Marcolfus' udseende direkte afledt af hans materielle status som bonde; han sammenlignes flere gange med kendte husdyr. Disse mange dyreassociationer peger også i retning af det driftsmæssige (= det dyriske). Marcolfus er også udstyret med en stor næse, hvad der kan ses i sammenhæng med den gamle opfattelse, at fallosens størrelse og duelighed kunne aflæses af næsens størrelse. Det virker næsten, som om Marcolfus og hans kone Polinara, der beskrives på lignende vis, går i et med den natur, de er en del af.

I den såkaldte *Æsopbog*, en græsk roman fra omkring Kristi fødsel, der tematisk har fællestræk med *Marcolfus* i og med at den konfronter to væsensforskellige livssyn repræsenteret gennem slaven *Æsop* og filosofen *Xanthus*, findes en lignende overdreven kropsskildring.

Dernæst begynder dialogen mellem de to. Salomon skildrer sine aner, der kan føres tilbage til de tolv patriaker og straks disker Marcolfus op med sin slægt:

»Saa er jeg en af de tolf Slecter Rusticorum/ Rusticorum aflede Rusticum/ Rusticus aflede Rustibalsum/ Rustibaldum aflede Rustihardum/ Rustihardus aflede Rusticellum/ Rusticellus aflede Tariam/ Tarias aflede Tarcol/ Tarcol aflede Forsum/ Forsus aflede Marrol/ Marol aflede Marcolfum og jeg er Marcolfus.« (*Marcolfus, Danske Folkeboeger* bd. 13, København 1936 s. 70).

Ud over den åbenbare komiske modstilling af Salomons ædle herkomst og Marcolfus' simple, Rusticorum hentyder jo til hans bondestatus, der ved at blive opremset i samme stil i virkeligheden degraderer Salomons afstamning, rummer afsnittet en parodi på Bibelen og dens slægtsopremsninger som Jesus' slægtsregister (Mattæus 1/1–17).

Der knyttes således an til en omfattende middelalderlig litteratur, som parodierer de hellige skrifter; men det skal dog understreges, at *Marcolfus* ikke beskæftiger sig stort med religion.

Efter at afstamningerne således er klarlagt, begynder den egentlige meningsudveksling. Salomon fremfører et udsagn og *Marcolfus* fremfører så prompte et andet udsagn, der kommenterer Salomons. *Marcolfus*' udsagn består ofte af grove folkelige fyndord præget af verdslig, praktisk viden med specielt henblik på kroppens nedre regioner. Andre gange drejer det sig ikke engang om egentlige kommentarer til Salomon, men nærmest om en slags vrængende parodi på Salomons visdomsord ofte af skatologisk karakter, altså omhandlende ekskrementer og afføring.

Typisk er dialogen, hvor Salomon forsøger at belære *Marcolfus* om feudalsamfundets hierarkiske opbygning:

»Salomon/ Tolff Grevedømmer gjør et Hertugdømme. *Marcolfus*/ Tolff Skreder gjør en Skid. Salomon/ Tolff Hertugdømmer gjør et Konnings Rige. *Marcolfus*/ Tolff skide gjør en Lort. Salomon/ Tolff Kongeriger gjør et Keyserdømme. *Marcolfus*/ Tolff Lorte gjør en Bør fuld.« (Ibid. s. 10–11).

Eller om verdens beskaffenhed:

Salomon/ De fire Elementer holder Verden ved Mact. *Marcolfus*/ Fire Stolper holder et Skidehuus.« (Ibid. s. 11).

Andre gange får *Marcolfus*' svar en mere direkte social brod:

»Salomon/ Hvo sol lucker sine Øren for den Arme/ den vil Gud icke høre. *Marcolfus*/ Den græder forgævis/ som græder for Dommeren.« (Ibid. s. 12).

»Salomon/ Naar vi ere mætte da bør os at tacke Gud for sit Gode. *Marcolfus*/ Den Mætte og den Hungrige qvæde icke eens. Salomon/ Hvad heller vi æder eller dricker/ da ere vi alle Dødelige. *Marcolfus*/ Saa dør den Hungrige som den Mætte.« (Ibid. s. 14).

Marcolfus' erfaringer fra samfundets bund modsiger Salomons abstrakte, ideale forestillingsverden, der således kommer til at fremstå som hul og indholdsløs i forhold til de materielle realiteter.

Det udprægede anale element, som vi så ovenfor, går igen mange steder i *Marcolfus* og som vi senere skal se også i *Uglspil*. Her er med et begreb hentet fra den russiske litteraturforsker Michail Bachtin tale om en »materialisering gennem degradering«. Det er et af kendetegnene ved middelalderens og renæssancens humor, at det ideale og ophøjede føres ned på det kropsligt-materielle plan. Herved understreges disse ideers løsrivelse fra det virkelige (= materielle) liv. I sidste ende stilles der et helt andet samfunds- og verdensbillede op end det officielle,

som Salomon repræsenterer. Gennem Marcolfus' anale grovheder anes faktisk konturerne af en radikalt anderledes samfundsopfattelse. Den feudale samfundsorden og dens ideologiske og religiøse overbygning sås af dens repræsentanter som et guddommeligt indstiftet system. Alt dette sætter Marcolfus spørgsmålstejn ved, ved at vise ideernes afmagt over for den materielle verden. Den feudale samfundsorden paralleliseres i bogstaveligste forstand med en rangforordning af lorte. Derved understreges også det forgængelige i Salomons ideer og verden, de er underkastet samme nedbrydelighed som kroppen og afføringen.

Skæmtehistorier og gådekampe

Den episke del af *Marcolfus* består af forskellige små fortællinger. Dels skæmtehistorier, hvor Marcolfus leverer en bogstavtro tolkning af Salomons ordrer og forbud eller kommer med uigennemskuelige påstande, som han så skal bevise over for Salomon, og dels gådekampe. Pointen er, at måden Marcolfus løser gåderne, overholder forbudene og beviser sine påstande på, bliver et middel til at degradere kong Salomon og hele hans verden og livssyn ligesom i dialogen.

Godt træt af evig og altid at komme til kort over for Marcolfus sender Salomon ham væk og forbyder ham at vise sit ansigt for sig. Marcolfus tager nu et sold i den ene hånd og en bjørnefod i den anden og kryber baglæns på hænder og fødder ud af byen, alt imens han afsætter mærkelige spor i sneen for til sidst at gemme sig i en bageovn. Da kongen og hans jægere næste dag forfølger det mærkelige »dyrespor«, finder de Marcolfus i ovnen:

»... da haffde Marcolfus lagt sig Næssgrus og nederstrøg sin Brog paa Haserne/ og haffde lagt Røven udi Ovnens Mund/ saa hans lønlige Ting hengde klarligen til sine Knæ/ ...« (Ibid. s. 45).

Da Salomon undrer sig over meningen, falder svaret prompte:

»Marcolfus svarede/ Haver du icke forbudet mig/ at jeg icke nogen Tid dig seer udi dit Ansigt/ og du icke heller i mine Øyen/ effterdi saa/ at du icke vilt see sig i mine Øyen/ da maa du see mig i min Ars. Da bleff Kong Salomon meget beskemmet ...« (Ibid. s. 46).

Således vender Marcolfus magtens ord mod den selv, og latterliggør den derved. Dette træk, der også kendes fra flere eventyr, er endnu mere udbredt i *Uglspil*.

Andetsteds stiller Salomon Marcolfus over for følgende gådefulde opgave:

»...men sig din Moder at hun klader mig faa en Bytte med Melck/ aff

den bedste Ko hun haver/ og beteckt aff samme Koe/ ...« (Ibid. s. 20).

Moderen laver da en æggekage overstrøget med mælk, som lægges over mælkebøtten og som Marcolfus så bærer op til Salomon. Men på vejen bliver Marcolfus sulten, han spiser æggekagen og lægger i stedet en tør kokasse over bøtten. Således er opgaven løst; men samtidig er selve løsningen en parodi på den traditionelle gådeløsning, som den første model, æggekageløsningen, repræsenterer. Den form for gådekamp findes der mange parallelle eksempler på. Klassisk inden for den nordiske mytologi er fortællingen og Ragnar Lodbrog og Kraka; men også inden for folketraditionen, eventyrene, findes der mange eksempler bl.a. Grimmeeventyret *Den kloge bondepige*, der i øvrigt minder om Ragnar Lodbrog-fortællingen. Men Marcolfus' gådeløsninger adskiller sig fra den traditionelle ved samtidig at være en parodi på dem.

En påstand Marcolfus skal bevise over for Salomon er, at naturen er stærkere end optugtelsen. Dette beviser Marcolfus ved at lokke Salomons kat, som er dresseret til under måltiderne at sidde med et lys mellem forpoterne, væk fra dens pligt ved hjælp af tre mus. Da Marcolfus slipper de to første løs, holder katten endnu stand; men da han slipper den tredje løs, bliver det for meget for katten, der slipper lyset og farer efter musene. Således bevises naturens, drifternes og kroppens forrang over den socialiserede tillæring. Det er den umiddelbare livsopholdelse, det at indtage føde, der er det grundlæggende i tilværelsen. Det er den materielle verden, der i sidste ende er den afgørende. Der ligger en god portion materialistisk sandhed i Marcolfus' bevisførelse.

Til sidst i bogen nødsages Salomon til, efter et mislykket forsøg på at få ham hængt, at tage Marcolfus og hans kone til sig og føde dem resten af deres liv.

Slutningen kan tolkes og er blevet tolket på forskellige måder. Forfatterne til *Gyldendals Dansk litteraturhistorie bind 2* ser slutningen som eksempel på, hvordan Salomon og Marcolfus alligevel finder deres respektive pladser i et traditionelt herre- og tjenerforhold og at magten på den måde uskadeliggør og opsuger Marcolfus' kritik. Knud Kramshøj derimod mener i sin artikel – *Og folket ler* (i »Kursiv«, 1/1983), at Salomon indser, at han behøver Marcolfus, da de kropsligt-materielle sider ikke kan fortrænges fra tilværelsen og at han og Marcolfus i virkeligheden kompletterer hinanden.

I begge tilfælde drejer det sig nok om overfortolkninger. Slutningen virker mere som en temmelig vilkårlig afslutning på historien end som en gennemtænkt pointe, som skulle sætte resten af bogen i perspektiv.

Der er intet, der ellers tyder på, at Salomons livssyn skulle triumfere over Marcolfus', ej heller på at Marcolfus skulle falde til føje til sidst. Det ville simpelthen stride mod ånden og tonen i resten af bogen.

Man kan selvfølgelig se Salomon og Marcolfus som en slags ånd/materie eller kultur/natur modsætning og derfor argumentere for, at deres naturer i sidste ende er komplementære og at Salomon skulle indse dette; men denne tolkning virker alligevel indskrænkende. Når man analyserer hele bogen, er det tydeligt, at det snarere er to fundamentalt forskellige livssyn, der konfronteres.

Gennem personen Marcolfus gives der et grotesk modbillede til det officielle, hierarkiske, religiøse og feudale samfund. Han degraderer konsekvent den salomoniske visdom og fremhæver det materielles forrang over for ideernes og idealernes verden. Gennem latterliggørelse viser han forgængeligheden i Salomons verdensbillede og peger således på foranderlighedens mulighed og er med til at fjerne den frygt og angst, som folket må have haft over for de feudale magthavere. Måden hvorpå Marcolfus ufortrødent gang på gang trods truslen om livsstraf udæsker og provokerer Salomon er et billede på folkets ukuelige modstandskraft og protest over for de magthavere, der anså sig selv og deres verdensbillede for at være indstiftet af højere magter. I virkeligheden er de blot papirtigre.

Uglspil

Folkebogen *Uglspil* udkom første gang på tysk i 1515 og blev oversat til dansk engang i midten af 1500-tallet. Der udkom i Danmark utallige optryk og udgaver af *Uglspil*, den sidste egentlige folkebogsudgave udkom i 1858; men *Uglspil* overlevede helt til 1918 som harmløs børnebog. Det ældste bevarede optryk er fra slutningen af 1600-tallet.

Ligesom *Marcolfus* er *Uglspil* temmelig løst opbygget. Den består af 102 korte historier, som regel uden nogen indbyrdes sammenhæng og med kun en svag fornemmelse af kronologisk fremadskriden, så et bare nogenlunde dækkende handlingsreferat er en praktisk umulighed.

Uglspil øser fra en syndflod af forskellige kilder, bl.a. middelalderlige skæmteedigte som *Pfaffe Amis* og *Der Pfaffen von Kalenberg*, latinsksprogede skæmtesamlinger som *Mensa Philosophica* og så hele den folkelige motivverden. Således kendes flere af historierne motiver fra folkeeventyrene. Et par eksempler: I den 27. historie, *Uglspil, Danske Folkebøger bd. II*, København 1930 s. 66–72) maler *Uglspil* landgreven af Hessen og fortæller, at de, som er uægte født, ikke kan se billedet. Motivet er selvfølgelig bedst kendt fra H.C. Andersens kunst-

eventyr *Kejserens nye klæder*, men findes også i folkeeventyr. I den 9. historie (ibid. s. 20–23) ophidser Uglspil to tyve til at slås indbyrdes, et motiv der kendes fra talrige folkeeventyr, f.eks. *Den tapre skrædder*. Det gælder om at få overmagten til at bruge sine kræfter mod sig selv.

Hvordan vekselvirkningen mellem folkebogen og eventyrene er foregået er svært at afgøre og i vores sammenhæng egentlig mindre vigtigt. Interessant er derimod den levende vekselvirkning, der er foregået mellem *Uglspil* og den mundtlige kultur. *Uglspils* vidtforegnede oprindelse til trods, så er den i stil og holdning og motiver solidt plantet i folkekulturens frodige muld.

Kampen mod store og små autoriteter

Bondesønnen Till Uglspil fødes i Sachsen og allerede hans dåb forvarsler hans senere skæbne. Han døbes nemlig tre gange:

»Og saaledes paa en Dag blev Ugelspegel døbt tre Gange/ førstegang effter Christelig Sedvane/ Skick og Ordning/ dernest udi Dyndet/ oc paa det sidste med varmt Vand; ...« (Ibid. s. 6).

Her ses, hvordan Uglspil fra starten billedligt fødes-degraderes-genfødes og hvordan den ophøjede kirkelige dåbsceremoni trækkes ned i sølet. Uglspils dåbsforløb beskriver i al korthed hans rejse fra de højere sfærer ned til de nedre, verdslige og materielle sfærer, hvor han tog fast ophold.

Uglspil er i historierne en blanding af omrejsende håndværkssvend og plattenslager. Og netop håndværkerfortællingerne udgør en stor del af fortællingerne i *Uglspil*. De er stort set alle skåret over samme læst: Uglspil søger som svend arbejde hos en håndværksmester (skrædder, smed, bager etc.). På et eller andet tidspunkt stiller mesteren Uglspil en opgave, som han med påtaget enfold tolker bogstaveligt med mere eller mindre fatale resultater som konsekvens.

Et eksempel er den 20. historie (ibid. s. 50–53): Uglspil får arbejde hos en bagermester. Om natten får Uglspil besked på at sigte melet og beder følgelig om et lys, så han kan se, hvad han foretager sig. Mesteren svarer, at han kan sigte »udi Maaneskin«. Det gør Uglspil så, idet han sigter melet alle de steder på jorden, hvor månens stråler rammer. Naturligvis til mesterens store fortrydelse. Uglspil tilbyder i stedet at stjæle naboens dej; men mesteren svarer med følgende forbandelse: »Du maat hente Fænden/ oc løb ad Galien/ og hente en Tiuff hid.« Hvilket Uglspil straks gør, altså henter en tyv fra galgen. Bagermesteren vil nu indklage Uglspil for borgmesteren og slutter sin trussel med

formeludtrykket: »det skal du see«. Da han nu skal fremføre sin klage, står Uglspil ved siden af ham og spærrer øjnene vidt op, han har jo fået ordre til at se på, når han bliver indklaget. Derudover bliver bagermesteren så forfjamsket, at han rent glemmer sin klage.

Dette tema varieres med større eller mindre ynde i en mængde af bogens fortællinger. Uglspils metode er, at han tager alle figurlige udtryk rent bogstaveligt. Derved lykkes det ham gang på gang at sætte alskens større og mindre autoriteter til vægs. Deres ord, som jo er lov for deres undergivne, vendes listigt til at være redskab for disses muntre hævn.

Dette omvendingsprincip findes også i det kendte danske folkeeventyr *Hvem der først bliver vred* (= *Tjenesten hos bjergmanden*): her benytter en listig bondeknøs samme kneb over for en storbonde (i eventyret løseligt maskeret som trolde eller bjergmand), hvis lidet gennemtænkte ordrer udsættes for de allermest bogstavelige tolkninger med et muntret og efterhånden altødelæggende kaos til følge.

Uglspil og bondeknøsen i folkeeventyret bruger en af magthavernes yndlingsforestillinger om folk fra underklassen, nemlig at de skulle være dumme og enfoldige, mod dem selv. Således kommenteres parodisk de herskende lags forestillinger om folket af folket selv, samtidig med at autoriteterne udstilles i al deres ynkelige latterlighed.

En anden autoritet, som Uglspil lader sit vid gå ud over, er præsterne. Præsterne har altid været et af folkeviddets yndlingsofre. Og naturligt nok. Religionen spillede en central rolle og præsterne var nok den væsentligste lokale autoritet i det feudale samfund. Så lige fra Boccaccio til Tang Kristensens jyske folkeeventyr har det været en fastslået kendsgerning, at præster simpelthen er liderlige og begærlige. Der er en åbenlys komisk pointe i at fremstille præsterne som ofre for netop disse to synder, da de jo netop så ivrigt prædikede mod dem.

Præsteportrætterne i *Uglspil* lægger sig smukt i forlængelse af denne tradition. Således illustreres præsternes begærlighed bl. a. af den 99. historie (ibid. s. 259–62). Uglspil ligger på dødslejet og præsten, der skal modtage hans skrifte, vil benytte lejligheden til at slå ham for nogle penge. Uglspil lover at have nogle parat til ham, næste gang han kommer igen; han fylder en kande med skarn og lægger derover et tyndt lag penge. Da præsten kommer igen, beder Uglspil ham tage penge fra kanden, men ikke at begrave hænderne for dybt deri. Dette kan præsten grundet sin begærlighed naturligvis ikke afholde sig fra med et forudsigeligt resultat til følge.

Heller ikke den lærde verden går ram forbi. I den 28. historie (ibid. s. 72–76) er Uglspil kommet til Prag, hvor han slår sig op som en stor og vis mester. Universitetsdoktorerne forsøger at stille ham en række

umulige spørgsmål for at få ham ned med nakken; men de kommer selvfølgelig til kort over for Uglspils slagfærdighed. De højlærde stiller Uglspil fem spørgsmål, der befatter sig med verdens beskaffenhed, nemlig: 1. hvor meget vand der er i stranden, 2. hvor mange dage der er gået fra verdens skabelse til nu, 3. hvor verdens midtpunkt er, 4. hvor tæt jorden er ved himlen og 5. hvor stor himlen er? Uglspil svarer på det første spørgsmål, at for at han kan tælle dråberne, må de først standse tilstrømningen til havet. Til det andet svarer han, at der er gået syv dage, der så har gentaget sig igen og igen og igen. Til det tredje at midtpunktet er dér, hvor han står, de kan jo bare måle efter. Til det fjerde at himlen er tæt på, det vil han bevise ved, at de højlærde kan tage derop og hvis de så ikke kan høre ham råbe, ja så har han taget fejl; til det sidste spørgsmål svarer han, at himlen er 1000 kalverumper bred og 1000 albuer høj, mål selv!

Den type spørgsmål/svar konkurrencer er et ældgammelt eventyrmotiv, der findes i et utal af varianter. Det første spørgsmål og svar findes i øvrigt i næsten uændret skikkelse i den før omtalte *Æsoproman*. I Uglspil gøres der grin med spekulativ lærdom. De højlærdes spørgsmål er jo umulige at svare på; men Uglspil får listigt skubbet bevisbyrden tilbage på dem selv ved at komme med nogle skråsikre påstande, som det så er op til de lærde at modbevise. Således vendes universitetsdoktorernes spørgsmål mod dem selv. Endnu et eksempel på, hvordan de herskendes magtsprog gennem Uglspils muntre omvendingsprincip slår bagud.

En meget stor del af løjerne i *Uglspil* er af skatalogisk karakter. Hvor Marcolfus verbalt trak Salomons visdom gennem sølet, så tager Uglspils degradering af feudalsamfundets større eller mindre autoriteter ofte form af en rent bogstavelig nedtrækning i ekskrementer, som er et billede på den nedre kropslige sfære. Eksemplet med præsten, der får sine hænder dyppet i skarn, er nævnt; men der er talrige andre. En badstueejer er for snobbet til blot og bart at kalde sin badstue for en badstue, men kalder den i stedet »et Huus at rense sig udi«. Dette opfatter Uglspil ikke overraskende til også at gælde den indvendige renselse, hvorpå han skider på gulvet (ibid. den 68. historie s. 190–92).

Ligesom hos Marcolfus er der i udpræget grad tale om en materialisering gennem degradering. Forskellige magthavere og autoriteter udsættes alle for Uglspils muntre, plebejiske degradering. Han anvender sig af bogstavelige tolkninger af figurlige udtryk, påtaget enfold, absurd lærdomsdiskurs, ekskremental degradering og almindelig plat og svindel (den kloge narrer den mindre kloge), alt sammen med det stadige formål at udstille de feudale autoriteter i al deres latterlighed.

Ikke noget under, at bogen var ildeset af magthaverne og visse steder, f.eks. i Holland, blev forbudt. I Danmark nøjedes Christian IV med i et åbent brev fra 1638 at fordømme bogen i forbindelse med et forbud mod salg af folkebøger fra kirkerne.

Selv efter Uglspils død slår det omvendingsprincip, han i levende live har stået til lyd for, igennem. Thi Uglspil begravnes nemlig ikke på samme vis som alle andre; med derimod stående:

»Da sagde de alle, Lader Hannem staae, thi hanm haver været underlig i sit Levnet, underlig vil han og være i sin Død.« (Ibid. s. 266).

Uglspil ender altså, som han har levet, stående på fødderne. En mere passende afslutning og begravelse kunne den ukuelige skalk vel næppe få.

Tricksteren

Både Marcolfus og Uglspil tilhører den type skikkelse, der ofte i folkloristisk litteratur benævnes »trickster«. Tricksteren optræder i de mest forskelligartede litterære og illiterære traditioner og kulturer. Æsop fra den tidligere omtalte *Æsopbog* er en trickster, *Hodcha Nasreddin*, som der findes en sand syndflod af historier om i Mellemøsten, er det, i Tyskland findes en anden sachsisk spasmager, der kaldes *Claus Narr* og i Italien præsten *Alotto*. I den spanske picareske romantradition finder vi en trickster som *Lazarillo de Tormes* og inden for den egentlige høje litteratur har en person som Cervantes' Sancho Pansa fra *Don Quijote* også klare trickstertræk. I nyere tid har den berømte svenske digter *Bellman* i folkelige historier været tillagt en tricksterrolle. Inden for skæmteeventyrene findes også utallige eksempler på tricksterskikkelser.

Det der kendetegner tricksteren er, at han udgør et modstykke til den etablerede kultur og samfundsindretning, som han i mildeste fald forholder sig ironisk kommenterende til. I *Marcolfus* og *Uglspil* drejer det sig, som påvist, om en tilbundsgående degradering og latterliggørelse af den tids magthavere og deres livssyn.

Uglspil og *Marcolfus* er jo middelalder/renæssancelitteratur. På den tid var det et almindeligt træk ved fyrstehoffer, at man havde betalte narre, hvis opgave det var ud over at udføre diverse jonglør- og tryllekunster at tilsvine fyrsten, hans hof og gæster verbalt.

Man kan rettelig undre sig over, at fyrsten ligefrem ønskede at betale for at blive tilsvinet; men forklaringen herpå skal søges i nogle underliggende kaos/kosmos- og hybristanker. Narren skulle ved sin kaotiske

opførsel og udseende, han var oftest vanskabning, bekræfte fyrsten i hans selvudnævnte rolle som bevarer af kosmos. Narren leverede altså det negative modbillede, hvori fyrsten kunne spejle sig og få bekræftet sin placering. Narrens anden rolle var at stå som garant for, at den magtfuldkomne fyrste ikke lod sig forlede til at tro, at han var Guds ligemand. Altså en vis sum af »præventiv degradering«. Narren havde trods sit frisprog over for fyrsten i virkeligheden en rensende og bevarende rolle i forhold til feudalsamfundet.

Trods de ydre ligheder er narren og tricksteren altså væsensforskellige. Narren skal bekræfte den suveræne magt, tricksterens rolle er undergravende og peger på muligheden for forandring. Begge roller er dog modsætningsfyldte. Tricksteren kan udvikle sig til en nar, hvilket dog ikke var tilfældet i *Marcolfus*, hvor vi så, at Salomons »kosmos« ikke blev sat i relief på anden måde, end at dets latterlighed blev afdækket. Men narrens løjer kan, især i opbrudsperioder, som netop renæssancen, hvor troen på fyrstens guddommelige integritet begyndte at vakle, havde tendens til at overskride grænserne.

Latter- og karnevalskultur

Marcolfus og *Uglspil* er typiske eksempler på litteratur, der er udsprunget af den middelalderlige karnevals- eller latterkultur. Teorien om denne er først og fremmest udformet af den russiske sprog- og litteraturforsker Michail Bachtin i hans værk *Rabelais og latterens historie* (findes i svensk oversættelse, jf. litteraturlisten).

I middelalderen blev latteren en platform, hvorfra den folkelige kultur på fastsatte tidspunkter, især i karnevalsperioden op mod faste, kunne boltre sig. I denne periode vendtes der op og ned på den almindelige samfundsorden. Religionen og autoriteterne blev på det groveste nedrakket. En karnevals- eller narrekonge kronedes og for en tid syntes enhver ulighed og uretfærdighed forsvundet. Munke og studenter fremstillede parodier på religiøse skrifter og ceremonier og et muntert kætteri trivedes. Med sit konsekvente omvendingsprincip var karnevalsfesterne en videreudvikling af de romerske saturnaliefester.

Det middelalderlige menneske levede groft sagt i en slags dobbeltverden, som afspejlede i det enkelte individ. På den ene side stod alvor, der var de gejstlige og verdslige magthaveres repressive våben, en alvor, der ved hjælp af frygt og undertrykkelse opretholdt den bestående samfundsorden. Deroverfor stod latteren, som folket brugte mod magthaverne til at latterliggøre dem og fjerne frygten. Men latteren var ikke kun et middel mod magthaverne, den havde en universel karakter

og indeholdt derfor også en positiv vision om livets cyklus, genfødsel og mulighed for ændring. Denne frigørende latter kom tydeligst til syne i karnevallet, som nødtvungent blev accepteret af magthaverne.

Konflikten mellem latter og alvor og identifikationen med henholdsvis kaos og orden findes selvfølgelig i alle mennesker og til alle tider. Men den udformning latteren fik som et alternativt livssyn og samfundsvision er specifik for middelalderens og renæssancens karnevalskultur.

Erkendelsen af, at der eksisterede en sandhed om samfundets beskaffenhed, en ikke officiel sandhed, der var i modsætning til den sandhed, autoriteterne prædikede, er samtidig grundlaget for det man kunne kalde en utopisk dimension, dvs. bevidstheden om, at tingene kan forandres og at magthaverne ikke er evige; deres magt derimod tidsbestemt.

I *Marcolfus* og *Uglspil* så vi, hvordan afsløringen af autoriteterne og deres sandhed tog form af en komisk degradering og især hos *Marcolfus* sås, hvordan denne trækken alting ned til den materielle-kropslige sfære afdækkede magtens forgængelighed. Folket, der er i kontakt med denne sfære, bliver så som folk betragtet det evige element, da det indeholder de omformende, genfødende og fornyende kræfter. Man kan tale om en historisk selvbevidsthed og identitet, ligesom latterkulturens utopiske element ligger i erkendelsen af foranderlighedens mulighed.

Latterkulturen, som den beskrives hos Bachtin, er væsentligst et central- og sydeuropæisk fænomen. Men også i Danmark har vi haft fester, der har indeholdt karnevalelementer. Det gælder fastelavnshaverne og også jule- og nytårsløjerne. Mange love og forordninger har gennem tiderne søgt at dæmme op for disse løjer og fra forskellig side har der været en voldsom kritik af disse folkelige fester. Holberg satiriserer over dem i *Julestue*, og den pietistiske præst Erik Pontoppidan raser mod dem i sin bog *Fejekoste* som førkristne og papistiske levn.

Kampen mod folkebøgerne

Der var i 15- og 1600-tallet enkelte forsøg på at begrænse eller censurere folkebøgerne. De fleste skyldtes et ønske om at sikre københavnske bogtrykkeres monopolstilling over for konkurrence fra nordtyske bogtrykkere. Ellers beskæftigede de herskende lag sig ikke nævneværdigt med folkebøgerne, hverken fra den ene eller anden synsvinkel. Det skyldtes flere ting. Folkebøgerne har dengang også været læst af overklassen, de var ikke helt så udpræget som senere hen underklasselitte-

ratur. Derudover var der ikke fra de herskende lags side nogen større interesse i, hvad almuen beskæftigede sig med eller i det hele taget syntes og mente, så længe den kendte sin plads i samfundsordenen.

Efter 1700 bliver interessen for almuens kultur og derunder læsevaner gradvis forøget. Her er det ofte folkebøgerne, der må stå for skud: de anses for at være latterlige og dårlige. Holberg parodierer dem i *Peder Paars* og i sin *epistel 95* udtaler han ønske om at få flere af dem forbudt. Men ellers er kritikken af folkebøgerne i begyndelsen af 1700-tallet blottet for pædagogiske formål. Man interesserer sig ikke egentlig for almuens læsevaner eller for en ændring af disse.

I slutningen af 1700-tallet stiller tingene sig helt anderledes. Det er trods konservative tilbageslag en tid præget af oprud og reformer. Landboreformerne kom i 1788 og for første gang blev almuen og dens liv og vaner genstand for en større interesse fra de rationalistiske oplysningsmænds side og hér kommer folkebøgerne naturligt i centrum.

Årsagen til denne interesse skal søges i de ændrede samfundsforhold. Feudalsamfundet var et relativt statisk samfund og på grund af dets opbygning med fæstebønder, hoveri etc. var det ikke nødvendigt med en egentlig individuel fremdrift hos bønderne. De ændrede samfundsforhold krævede imidlertid en mental ændring. Det blev vigtigt at overbevise bønderne om, at en individuel indsats kunne betale sig og at fritiden skulle benyttes rationelt helst i direkte produktionsforbedrende øjemed, men ellers til husflid. Denne affeudalisering af samfundet krævede groft sagt en individualisering af bonden, så han kunne opfylde sin rolle som vareproducent i et kapitaliseret landbrug. Og i den sammenhæng udgjorde folkebøgerne med deres feudale levn, katolske rester, overtro og læggen vægt på magiske frem for individuelle problemløsninger en stopklods, som skulle fjernes. Det er i denne sammenhæng den rationalistiske kritik af folkebøgerne skal ses.

Oplysningsmændenes taktik, der i begyndelsen havde været et ideologisk frontalangreb mod folkelitteraturen, ændredes efterhånden til en mere langsigtet taktik, hvor man gennem oplysning og undervisning og andre litterære tilbud efterhånden ville fortrænge folkebøgerne fra almuehjemmene.

Fra starten af 1800-tallet førte den begyndende romantik og den nationale strømningens interesse for folkekulturen til en vis omvurdering af folkebøgerne hos det dannede borgerskab. Kulturpersonligheder som Grundtvig, H.C. Andersen og Rahbek udtaler sig i positive vendinger om folkebøgerne og det blev ikke mere anset for at være håbløst primitivt at udtrykke sin kærlighed til de gamle bøger. Den romantiske

strømning havde imidlertid ikke større indflydelse på de præster og skolelærere, der stod almuesamfundet nærmest. Her var det stadig den rationalistiske indfaldsvinkel, der dominerede i forhold til almen og gennem hele århundredet udkom et hav af opbyggelig litteratur, der skulle erstatte folkebøgerne og bibringe bønderne den rette socialisering.

Trods romantikkens nyfundne kærlighed til folkebøgerne var der ikke plads til dem længere. De var simpelthen for overtroiske, umoralske, ja for unyttige for 1800-tallets rationalistiske nyttefilosofi og fra midten af århundredet taber de hurtigt terræn for snart at forsvinde helt.

Det er selvfølgelig svært at se, hvordan det skulle være gået anderledes. Samfundsudviklingen, eller den kapitalistiske produktionsmådes gennemslag, overflødiggjorde dem efterhånden. De fleste af dem var opstået i 1500-tallets renæssancesamfund, så egentlig er det deres levedygtighed, der er imponerende. Men selv om man altså »kan skyde skylden på samfundsudviklingen«, så skal det ikke glemmes, at denne aldrig sætter sig mekanisk igennem. Der skulle en lang og hårdhændet ideologisk klassekamp til, før almen gav slip på sin gamle litteratur og før det borgerlige samfunds normer kunne sætte sig igennem.

Litteratur:

Bachtin, Michail: »Rabelais och skrattets historia«, Uddevalla 1986.

»Dansk litteraturhistorie bd. 2« Gyldendal Kbh. 1984.

Horstbøll, Henrik: »Folkebøger, folkelig læsning og folkekultur«, Kulturstudier 2. Århus 1988.

»Hvem der først bliver vred«, Dansk folkeæventyr ved Svend Grundtvig. Kbh. 1948.

Kramshøj, Knud: »– Og folk ler. Studie i grotesk realisme«. Kursiv 1/1983. Kbh.

»Marcolfus«, Danske Folkebøger bd. 13. Kbh. 1936.

Nyerup, Rasmus: »Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge Gjennem Aarhundreder«, 1816.

Paulli, R.: »Bidrag til de danske Folkebøgers Historie«, Danske folkebøger bd. 13. Kbh. 1936.

»Uglspil«, Danske folkebøger bd. 11. Kbh. 1930.

Pontoppidan, Erik: Fejekost (1736) oversat af Jørgen Olrik, Kbh. 1923.

Summary

Marcolfus and Owlglass – two grotesque chapbooks

From the beginning for the 16th century to the mid-19th century the chapbook formed part of the nucleus of popular reading.

The chapbook as a whole consisted of a vast number of different genres. *Marcolfus* and *Owlglass* both belong to the grotesque, humorous section of chapbooks.

Marcolfus takes place at the court of King Solomon where Marcolfus, the peasant, with his disrespectful comments drags Solomon's sublime wisdom down to the physical and

material level and thereby illustrates the powerlessness of Salomon's ideal world picture when faced with the reality of the material world.

In Owlglass the title role is an itinerant rogue of a journeyman. With sham simplicity and literal interpretations of every command or every figurative expression Owlglass is able to ridicule the greater and lesser authorities of feudal society. Master craftsmen, the learned, princes or priests: no one gets off scot-free.

Owlglass and Marcolfus represent both popular opposition to and criticism of the official world picture of those in power. The weapon is ridicule. As such they are connected to a medieval and renaissance carnival culture, which is described by Michail Bachtin, the Russian linguist and literary historian.

The attitude towards the chapbooks of the elite and those in power has varied during the ages: from occasional prohibitions via indifference to the well-planned attempt by the rational leaders of the age of enlightenment to exterminate them and replace them with edifying literature which would give the rural population the necessary socialisation which the defeudalisation of agriculture demanded. The chapbook disappears definitively after 1850.